

Отрощенко І. В.

ORCID: 0000-0003-3508-7954

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу Євразійського степу
Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

РОДИНА РЕРІХІВ У СІНЬЦЗЯНІ: ДІАЛОГ ІЗ ПРЕДСТАВНИКАМИ БУДДІЙСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА

Ключові слова: М. К. Реріх, Ю. М. Реріх, О. І. Реріх, Тойн-лама, карашарські торгуги, лама, Сіньцзян.

Коли родина Реріхів навесні 1925 р. вирушила у свою Центрально-азійську експедицію (1925–1928), вже поступово окреслювалися їхні амбітні задуми, як-от “Нова Країна”. “Передбачається Союз народів Азії, й об’єднання племен і народів відбуватиметься поступово, там буде своя федерація країн. І Монголія, і Китай, і Калмики складуть противагу Японії”, – напише Олена Реріх 20 січня 1935 р. [3, с. 520–521]. На переконання Реріхів, ця “Нова Країна поставлена за допомогою лам” [1, с. 225]. Отже, представникам буддійського духовенства та взаємодії з ними під час експедиції приділялася особлива увага.

У центрі уваги цієї розвідки – два майже недосліджених аспекти контактів з ламами під час перебування експедиції Реріхів у Сіньцзяні. Один з них – це взаємодія Реріхів з ламами – членами експедиції, другий – спроби родини заручитися підтримкою з боку Тойн-лами, правителя карашарських торгугів.

На думку деяких дослідників, у середині вересня 1925 р. на шляху до Сіньцзяну до експедиції Реріхів приєднався неназваний тибетський лама, який знав російську мову і в наступні місяці відігравав ролі розвідника і перекладача. Припускається, що це був або учень видатного буддійського діяча Агвана Доржієва, або, що менш імовірно, вбивця-шпигун Яків Блюмкін, посланий Радами під прикриттям для нагляду за експедицією [9, р. 292]. Відомо, що коли 16 травня 1926 р. караван Реріхів залишив столицю Сіньцзяну Урумчі і попрямував до радянського кордону, крім членів родини, до його складу входили два лами – Рамзана та Церінг. Одним з них був ладакець Рамзана Кошаль, 18-річний юнак, який приєднався до експедиції в Ладаку. За словами

М. Реріха, “Батько його мусульманин, мати – буддистка. За якимись прикметами лами визнали його перевтіленням померлого настоятеля монастиря, але батько, як затятий мусульманин, перешкодив його монастирській кар’єрі” [4, с. 176–177]. В. Росов називає Рамзану ламою і стверджує, що той за дорученням Реріхів роздавав у Ладаку грамоти тибетською; грамоти переважно були лаконічними і містили всього два слова: “Майтрея йде!” [6, с. 135]. З подорожніх нотаток М. Реріха стає відомо, що під час перебування експедиції Реріхів на радянському Алтаї у Верхньому Уймоні Рамзана вирушив назад до Ладаку. М. Реріх шкодує про втрату цього члена експедиції, але тому, що “спокійно залишали на ладакців охорону всіх речей. А ойротські ямщики на ладакців не схожі” [4, с. 282]. Отже, навряд чи під час експедиції цей юнак був “розвідником та перекладачем” або ж релігійним авторитетом. Учень Доржієва він також не міг бути з огляду на свій юний вік та батьківщину.

Очевидно, ймовірним колишнім учнем А. Доржієва міг бути другий із лам, що супроводжували Реріхів, – Церінг (або Лобзанг)¹. Відомо про нього геть небагато, і ці скупі дані містять розбіжності. Хтось називає його тибетським, хтось – калмицьким ламою. М. Реріх у своїх дорожніх нотатках називав його монгольським ламою, не згадуючи імені: “Чудовий лама, вже побував від Урги до Цейлону. Яка глибоко прониклива ця організація лам!” [4, с. 103]. У щоденниках Олени Реріх за період з осені 1925-го до червня 1926 р., на мою думку, він фігурує просто як “лама”. У подорожніх нотатках Ю. Реріха згадуються відвідини 26 серпня 1925 р., на під’їзді до Леха (столиці Ладаку), великого монастиря Спітуг. Сам настоятель на той момент був відсутній, а монастирем тимчасово керував “лама Лобзанг, доволі приємний, похилого віку, статечний чоловік, який справив на всіх нас дуже гарне враження. Він належав до числа тих освічених лам, які несуть у собі багатовікові накопичення духовної культури” [5, с. 41]. Не виключено, що саме цей лама погодився доєднатися до експедиції під час її кількатижневого перебування в столиці Ладаку. Реріхи наполегливо шукали саме в той момент двох лам-попутників. 12 вересня 1925 р. Олена Реріх запише у своєму щоденнику: “З Л[еха] важливе лише явлення лами, інше епізод” [1, с. 221].

Наявність довірених лам у складі експедиції мала сприяти поширенню звернень Реріхів (т. зв. пророцтв) у буддійських монастирях на шляху експедиції, а також підкреслити зацікавлення членів експедиції буддизмом та їхні суспільно-політичні проекти й амбіції. Про це свідчать тогочасні записи в щоденнику Олени Реріх: “Бачу домашню

¹ Цей лама міг мати ім’я, наприклад, Лобсанг Церінг.

молитовню і двох лам, що служать”; “Думаю, можна звернути увагу на влаштування пророцтв серед лам... Звичайно, треба мати хоч кілька слуг буддистів” [1, с. 209]. Зокрема, у 1926 р. Реріхі привезли Рамзану та Лобзанга до Москви, щоб підсилити свої пропозиції щодо зміцнення зв’язків між СРСР та буддистським світом. Вимоги, які в ідеалі спочатку ставилися до цих лам-попутників, були такі: шанування Шамбали, очікування Майтреї та знання російської мови [1, с. 226–227]. Схоже, що в 1925 р. Реріхі планували знайти ще двох лам, окрім вищезгаданих. Рамзана навряд чи був ламою та володів російською. Другий лама російську знав, але дізналися про це Реріхи не відразу. Проте згодом від цієї ідеї довелося відмовитися, і саме Рамзана та Лобзанг супроводжували Реріхів до Москви. За свідченням З. Ліхтман (Фосдик), в Улан-Баторі (весна 1927 р.) Реріхам також прислужували два тибетських ламі [7, с. 274].

Така увага ламам-супутникам Реріхів, насамперед ламі Лобзангу, приділяється не випадково. Він є активною дійовою особою в амбітних планах Реріхів та історії перебування Центральноазійської експедиції в Сіньцзяні. Зокрема, він мав допомогти Реріхам досягти порозуміння з правителем карашарських торгутів Цеценом Пунцагом гегеном, тулку, якого зазвичай називали Тойн-ламою². Він у 1920 р. був змушений залишити Тибет і взяти владу після смерті свого брата, торгутського хана. Невдовзі геген завоював довіру та авторитет не лише серед своїх підданих, а й серед усіх інших монголів Сіньцзяну. За словами сучасників, “Він бував у Лхасі, був багатим, здібним і впливовим, лицарем шведського ордену Густава³ і, безумовно, найважливішою некитайською персоною в провінції” [10, р. 83].

Х. Хаслунд-Крістенсен, данський письменник-мандрівник та антрополог, який особисто знав Тойн-ламу, так згадував одну з їхніх бесід: “Сенгчен розповів нам багато цікавих епізодів і подій своєї юності в Лхасі, Ташілгунпо та інших святих місцях буддизму. Він розповів нам про свого попередника, старшого Сенгчена Гегена, та його дружні відносини з англійцями, від яких він отримав багато дорогих подарунків, що стали приводом для ненависті та заздрості з боку Далай-лами і, врешті-решт, призвели до вбивства Сенгчена Гегена. Щоб уникнути подальших переслідувань, Сенгчен Хутухта... втілювався в могутньому тілі другого сина хана торгутів, якого навіть Далай-лама мав остерегтися ранити” [8, р. 333–334].

² Тойн (тойд) – лама, чернець аристократичного походження.

³ У 1929 р. шведський король Густав V зробив Тойн-ламу командором шведського ордену (Vasaorden – нагорода за цивільні заслуги) на знак вдячності за подаровану йому гегеном храмову юрту [8, р. 334].

Реріхи знали про Тойн-ламу ще до початку своєї Центрально-азійської експедиції, ще до того, як книжки Х. Хаслунда-Крістенсена зробили цього тулку-правителя порівняно відомим на Заході. Зокрема, у 1924 р. М. Реріх писав: “Відомий випадок, коли Сенген-лама перед стратою в Лхасі вказав, що він незабаром знову втілиться на землі. І справді, дуже скоро в Китайському Туркестані народився хлопчик з тим самим рідкісним характерним фізичним недоліком на коліні, яким вирізнявся покійний лама. У нас був син слуги покійного лами, який їздив за дорученням батька до молодого князя” [4, с. 53].

Не виключено, що саме “син слуги” міг розповісти родині Реріхів цю драматичну історію про перевтілення переслідуваного тибетською владою лами в монгольського князя, який став відомим і популярним правителем на теренах Сінцзяну. 22 жовтня 1925 р. в щоденнику Олени Реріх зазначається, що експедиція навесні 1926 р. може опинитися в Карашарі. Такі плани неодмінно мали привернути увагу родини до колоритної постаті Тойн-лами. І вже за пару днів, 24 жовтня 1925 р., у тому ж щоденнику з’являється запис: “Явище князя – надзвичайної важливості. Можна дізнатися в Кар[ашарі] про Таші-Л[аму]” [1, с. 238–239]. У Карашарі Реріхи також планували поширювати свої пророцтва, сподіваючись, зокрема, що тамтешні монастирі передадуть їх у Монголію. Треба зауважити, що Тойн-лама, зважаючи на дописи знайомих з ним європейців, справді був радше на стороні Панчен-лами IX і, як усі монголи, цікавився подіями навколо популярного тибетського ієрарха. Отже, Реріхи могли бачити в ньому популярного в північнобуддійському світі тулку-правителя з власними збройними силами, який посприяє їхньому омріяному походу на Лхасу задля відновлення позицій та піднесення до вищої влади в Тибеті Панчен-лами IX (т. зв. “Тибетський похід”). Водночас Реріхи, очікуючи на розпад Китаю, сподівались отримати за рахунок монголів Сінцзяну “ядро біля російського кордону” [1, с. 241]. 26 жовтня 1925 р. О. Реріх запише в щоденнику: “Кн[язь] торг[утський] може бути головою громади всіх калмиків... Калм[ики] чекають на своє звільнення” [1, с. 240].

Більше конкретики ми дізнаємося з підготовленого звернення до Тойн-лами, записаного в щоденнику О. Реріх: «“Дух високого лами втілюється в тобі, князю! І ти можеш прийняти указ Благословенного Владики Шамбали... Тобі, князю, дається щастя піднести улуси калм[иків]. Можеш прийняти і звести високо народ твій. Можеш відкинути і поринути в рабство. Меч Будди палає, і час Майтреї настав... Коли надішлемо звістку, будь готовий. Коли надішлемо людину з перснем, доручи вчити твоїх воїнів. Від тебе прийдуть п’ятсот вершників. Прийми пророцтва...” Нехай лама підготує, як

сказати це... Звісно, треба сказати рос[ійською], і лама перекладе» [2, с. 23–24].

Завдяки щоденнику М. Реріха ми можемо точно сказати, коли відбулася зустріч Реріхів із Тойн-ламою, на яку покладалося стільки надій. Це сталося 30 березня 1926 р. у ставці Тойн-лами – Хотон-Сумбулі. Як все пройшло, теж можна приблизно уявити. Микола Костянтинович пише: «Демо о десятій годині до тайн-лами. Привітна людина низького зросту. Радий дізнатися, що ми говоримо російською, – він знає кілька російських слів. Хоча обличчя тайн-лами і непроникне за звичаєм, але при розповідях про храми в Сіккімі та Малому Тибеті він пожвавлюється і бажає всіляких успіхів. Стоячи вислухав звістку. Але боязнь китайців леденить язик тайн-лами. Лепече: “Коли прийде час...” Але ж час прийшов! Кожен сам відміряє...» [4, с. 216].

Про те, що Реріхи не досягнули бажаного результату, свідчать і слова зі щоденника О. Реріх за те ж таки 30 березня 1926 р.: “Ми надіслали йому можливість, він добровільно відкинув її сьогодні – нехай буде так... Нехай Монг[олія] бере Кар[ашар]... Сенген-л[ама] міг або захопитися, або обуритися, але він уподібнився до мерців Китаю... Тепер нехай мрець прокидається сам” [2, с. 29–30]. Водночас Реріхи не поспішали розставатися з надією на порозуміння із впливовим князем. 31 березня 1926 р. на сторінках щоденника О. Реріх згадується лист Тойн-ламі зі згадкою славетного монгольського монастиря Ердені-Дзу. Це міг бути натяк на подальшу подорож Реріхів до МНР, де їх можна було б знайти, якби Тойн-лама вирішив з ними зв’язатися. Проте останній до кінця життя волів дотримуватися власного бачення майбутнього та шляхів відстоювання прав монголів.

Література:

1. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 6. М. : Прологъ, 2009. 352 с.
2. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 7. М. : Прологъ, 2009. 336 с.
3. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 14. Висмар – Вологда : Андрей Люфт, 2012. 552 с.
4. Рерих Н. Алтай – Гималаи: Путевой дневник / предисл. К. Брэйдона. Рига : Виеда, 1992. 336 с.
5. Рерих Ю. Н. По тропам Срединной Азии. Пять лет полевых исследований с Центрально-Азиатской экспедицией Рериха / пер. с англ. И. И. Нейч, А. Л. Барковой. М.: Международный Центр Рерихов, Мастер-Банк, 2012. 780 с.

6. Росов В. А. Николай Рерих: Вестник Звенигорода. Экспедиции Н. К. Рериха по окраинам пустыни Гоби. Книга I: Великий План. СПб. : Алетея; М. : Ариаварта-Пресс, 2002. 272 с.

7. Фосдик З. Г. Мои Учителя. Встречи с Рерихами. (По страницам дневника: 1922–1934). М. : Сфера, 2002. 800 с.

8. Lieutenant Haslund's Report // Hedin S. Riddles of the Gobi Desert / Transl. from the Swedish by E. Sprigge and C. Napier. New York : E. P. Dutton & Company, 1933. P. 322–334.

9. McCannon J. Nicholas Roerich: The Artist Who Would Be King. University of Pittsburgh Press, 2022. 632 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv30pnv7r>

10. Recent events in Sinkiang. *Journal of The Royal Central Asian Society*. Vol. 21, Issue 1. 1934. P. 81–88. DOI: <https://doi.org/10.1080/03068373408725293>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-530-6-23>

Стрелкова А. Ю.

ORCID: 0000-0002-2859-8425

доктор філософських наук,

старший науковий співробітник сектору історії східної філософії
відділу історії зарубіжної філософії

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ОЗНАКИ “ДУРНЯ” (*BĀLA*) В ПАЛІЙСЬКІЙ “ДГАММАПАДІ”

Ключові слова: буддизм, “Дгаммапада”, *bāla*, дурень, *appamāda*.

У палійській “Дгаммападі”, одному з найвідоміших текстів як раннього буддизму, так і буддизму загалом, головними дійовими особами є дві групи осіб, які можна узагальнено об’єднати під назвами “дурних” та “розумних”. Оскільки йдеться не про художній твір, а про доктринальний текст *par excellence*, який входить безпосередньо до складу буддійського канону (а саме до розділу Кхуддака-нікая “кошика сутт” палійської Тіпітаки), ми маємо справу з лексикою, яка, крім звичайного, побутового, має також специфічне доктринальне значення, а отже, потребує не просто літературного перекладу, а спеціальної